

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

2017

Vol:4 / Issue:12

pp.1268-1276

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 22/10/2017

The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 29/11/2017

The Published Date (Yayınlanma Tarihi 30.11.2017)

ABDÜRRAHİM BEY HAKVERDİYEV'İN ESERLERİNDE TOPLUMSAL ELEŞTİRİ SOCIAL CRITICISM IN THE WORKS OF ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEV

Yrd. Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Manisa/Türkiye

ÖZ

Azerbaycan edebiyatının önemli tiyatro yazarlarından ve hikâyecilerinden olan Abdurrahim Bey Hakverdiyev, 1870 yılında Şuşa'da dünyaya gelmiş, 1933 yılında Bakü'de vefat etmiştir. Edebiyat dünyasında daha çok tiyatro eserleriyle anılan yazar, ilk ürünlerini henüz öğrenci olduğu yıllarda kaleme almıştır. *Yeyersen Gaz Etini Göfersen Lezzetini, Dağılan Tifak, Bahtsız Cavan, Peri Cadu, Ağa Mehmed Şah Gacar, Hortdanın Cehennem Mektupları, Bomba, Şeyh Şaban, Mirze Sefer* gibi Azerbaycan edebiyatında ünlü eserlerin müellifidir.

Realist bakış açısına sahip olan Hakverdiyev, yenilikçi fikirleri halka ulaştırmanın en kolay yolunun tiyatro olduğu görüşündedir. O, Mirza Fethali Ahundzade'nin açtığı yoldan ilerlemiş, Petersburg'daki eğitimi sırasında Shakespeare, Ostravski gibi şahsiyetlerin eserlerini dikkatli bir gözle incelemiştir. 1920 yılından itibaren çok sayıda piyes, hikâye, makale ve hatıra yazmış, Rus ve dünya edebiyatlarından tercüme yapımıştır. Eserlerinin konusunu kimi zaman tarihten, kimi zaman da yaşanan günlük olaylardan almıştır. Fikirleriyle halkı bilinçlendirmeye, Azerbaycan toplumunda yenilikçi düşüncüyü öne çıkarmaya çalışmıştır. Eserlerinde büyük toprak sahiplerinin haksızlıklarını ve o dönemde yıkılmaya yüz tutan ağalık sistemini anlatmış, ardından keskin eleştirilerini sıralamıştır.

Molla Nasreddin'in 1906 yılında yayım hayatına başlamasından sonra Hakverdiyev kısa sürede derginin yazar kadrosuna dâhil olur. Molla Nasreddin'in etkisiyle hikâye türüne ağırlık verir. Edebiyat hayatının ikinci merhalesini teşkil eden bu mizah dergisi yazarlığı döneminde, Molla Nasreddin edebi mektebi üyeleriyle birlikte güçlü bir cephe oluşturmuştur. Azerbaycan Türk toplumunu yakından tanıyan edip, her türlü toplumsal problemi tenkit etmekten geri durmamıştır. Eserleri aracılığıyla eski-yeni çatışmasını işleyen Hakverdiyev, toplumdaki cahilliği, eğitimsizliği, batıl inançları, çıkar çatışmasını, kadının ezilmişliğini ısrarla dile getirir. Mizah ve hiciv yönü çok güçlü olan yazar, eleştiri oklarını halkı ezerek emeğini sömüren sermaye sahiplerine yöneltir.

Çalışmamızda Abdurrahim Bey Hakverdiyev'nin eserleri dikkatli bir gözle incelenerek toplumsal eleştiriler tespit edilmiştir. Eleştiriler içinde cemiyetin bir parçası olan kadının dışlanması, özgürlüğünden mahrum bırakılması, toplumda hak ettiği yere gelememesi gibi meseleler yer almaktadır. Araştırmamız aracılığıyla Hakverdiyev'in Azerbaycan Türk edebiyatında bilhassa tiyatro ve hikâye alanındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Azerbaycan edebiyatı, toplumsal eleştiri, kadın, Molla Nasreddin

ABSTRACT

One of the most significant figures of Azeri literature Abdurrahim Bey Hakverdiyev was born in Shusha (Susa) in 1870 and died in Baku in 1933. Known for his dramatic works in the literary circles, Hakverdiyev penned his initial works in his student years. He is the author of famous works of Azeri literature known with the following titles *Yeyersen Gaz Etini Göfersen Lezzetini, Dağılan Tifak, Bahtsız Cavan, Peri Cadu, Ağa Mehmed Şah Gacar, Hortdanın Cehennem Mektupları, Bomba, Şeyh Şaban, Mirze Sefer*.

Hakverdiyev, who assumed a realist standpoint in his works, was in the view that drama was the most effective medium to relate progressive ideas to the masses. Following the example of Mirza Fethali Ahundzade, he examined the works of Shakespeare and Ostravski as a student in Moscow. Starting with 1920, he wrote a great number of plays, short stories, articles and memoirs, and also translated masterpieces from Russian and World literature. He chose the subjects of his works from history and daily life. With his works he attempted to inform his people, and promote the progressive thoughts. In his works he narrates the injustices of the landowners and the declining feudal system, subsequently criticising the evils of these.

Short after Molla Nasreddin started its publication life, Hakverdiyev joined the writing team of the magazine. With the incentive of the Molla Nasreddin, he focused on short story as a genre. This humour magazine formed the second phase of his literary career, in which he established a strong literary movement with the rest of the Molla Nasreddin writers. The poet who knows the Azeri people very well did not avoid criticising the ills of the society. Hakverdiyev who discusses the conflict between the traditional and the modern through his works, insistently dwells on issues such as ignorance, illiteracy, superstitions, conflict of interest and the subservient position of the women. Using his strong weapons of humour and satire, the author severely criticized the capitalists who exploited the people.

In our study Abdurrahim Bey Hakverdiyev's works are scrutinized and his social criticism is described. Among his criticism are the exclusion of women from society, bereaved of their freedom and not ever achieving the status they have long deserved. Through our research we have endeavoured to assess the position of Hakverdiyev particularly in the genres of drama and short story in the Azeri Turkish literature.

Key Words: Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Azerbaijan literature, social criticism, Molla Nasreddin

1. ABDURRAHİM BEY HAKVERDİYEYİN HAYATI VE SANATÇI KİŞİLİĞİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

Azerbaycan edebiyatının ünlü tiyatro yazarı ve nâsiri Abdurrahim Bey Hakverdiyev 17 Mayıs 1870 tarihinde Şuşa şehrinde bir bey ailesinin ferdi olarak dünyaya gelmiştir. Üç yaşında iken babası vefat edince önce amcası Abdülkerim Bey'in, daha sonra üvey babası Hasanali Bey Sadıkbeyov'un himayesinde büyümüştür. 10 yaşına kadar hayatını köyde sürdüren Abdurrahim, 1880 yılında ailesi ile birlikte Şuşa şehir merkezine yerleşir.

Şuşa'da Realni mektebinde eğitime başlayan Hakverdiyev, burada kendisi üzerinde güçlü tesir bırakacak öğretmeni Yusuf Bey Meliknazarov'la karşılaşır. Gerçek bir tiyatro dostu olan ve sahne sevgisi taşıyan Yusuf Bey, öğrencisi Abdurrahim'in de tiyatroya ilgi duymasına vesile olur.

1890 yılında Tiflis'te eğitimini sürdürürken burada izlediği temsiller onun tiyatroya olan heves ve sevgisini daha da artırır. O sırada Rusça'dan Azerbaycan Türkçesi'ne *Nahag Gan* adlı piyesi tercüme eder. 1891'de bu kez yüksek öğrenim görmek için Petersburg'a gider. Orada bulunduğu 8 yıl boyunca kayıt yaptığı Yol Enstitüsü'ndeki öğrenciliğinin yanı sıra üniversitenin Şark Dilleri Fakültesi'nde özel izinle serbest dinleyici olarak dil ve edebiyat derslerine devam eder. Petersburg'da bulunduğu yıllarda tiyatro ve sahne sanatlarıyla daha yakından ilgilenme imkânı bulur. 1892 yılında kaleme aldığı *Yeyersen Gaz Etini Görersen Lezzetini* adlı komedisini yayımlayarak edebiyat dünyasına ilk adımını atar. Petersburg'daki edebi faaliyeti içinde yer alan ve kısa süre sonra yayımlanacak olan *Dağılan Tifag (1896)* adlı eseri de ün kazanmasına vesile olacaktır (Akpınar, 1994: 429).

1899'da Azerbaycan'a dönen Hakverdiyev, bir yandan öğretmenlik yaparken, diğer yandan tiyatrodaki rejisörlük görevleri üstlenir. Bakü'de 5 yıl kadar kalan edip, çağdaş Azerbaycan aydınlarıyla dostluklar kurar. Bakü'deki edebiyat muhiti genç yazarın kendini geliştirmesi için geniş imkânlar sunar. Burada Hasanbey Melikzade Zerdabi (1842-1907), Necef Bey Vezirov (1854-1926), Neriman Nerimanov (1870-1925), C. Zeynalov, Hüseyin Ereblinski (1881-1919) gibi devrin yenilikçi şahsiyetleriyle yakından tanışır. Onlarla ortak çalışmalar yaparak tiyatro için repertuar hazırlarken aynı zamanda öğrencilere dersler de verir (Memmedov, 2005: 7)

Bakü'de hem toplumsal faaliyetlerini sürdürür, hem de farklı türlerde eserler verir. *Behtsiz Cavan* ile *Peri Cadu* adlarını taşıyan çalışmaları bu döneme ait eserlerdir. 1904'te Şuşa belediye meclisine temsilci seçilir. 1905'te Gence vilayetinden I. Çarlık Devlet Dumasına (meclis) milletvekili olarak seçilince Petersburg'a yerleşir. Burada yazmayı tasarladığı *Ağa Mehmed Şah Gacar* adlı faciası için malzeme toplar (Akpınar, 1994: 429). 1906'da bir yandan *Hayat* gazetesinde hikâyeler yayımlarken, diğer yandan *Molla Nasreddin* dergisinde gizli imzalarla felyetonlar ve mizahi yazılar kaleme alır. Bunlar arasında en önemli olanlar *Marallarım*, *Hortdanın Cehennem Mektupları*, *Şeyh Şeban*, *Heyalat*, *Ac Herifler* adlı eserleridir.

Bir süre Kafkasya, İran ve Türkistan'ı şehir şehir dolaşan Hakverdiyev, bu coğrafyada gördüklerini daha sonra eserlerinde zengin malzeme halinde kullanmıştır. 1906'da *Şehirler İttifakının Gafgaz Şöbesi Ehbârı* adlı gazetenin müdürlüğünü de yürütmüştür.

Sovyet ihtilalinden sonra Azerbaycan tiyatrosu ve Azerbaycan güzel sanatları sahalarında çalışmalarını sürdürür. 1921 ile 1930 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde edebiyat hocalığı yapar. Sovyet devrinde *Köhne Dudman*, *Ağaç Kölgesinde*, *Edalet Gapıları*, *8 Mart*, *Vaveyla*, *Kapitalizmle Mübarize* adlı eserleri yayımlanmıştır. Rusça ve batı dillerine de tercüme edilen eserleri yüzlerce kez sahnelenmiştir.

2. HAKVERDİYEYİN MOLLA NASREDDİN DERGISİNDEKİ FAALİYETİ

Molla Nasreddin dergisinin güçlü kalemlerinden Abdurrahim Bey Hakverdiyev, "Hortdan", "Ceyrani", "Mozalan Bey", "Hekimi Nuni Segir", "Lağlağı", "Süpürgesaggal" imzalarını kullanmıştır. Hakverdiyev'in dergide *Hortdanın Cehennem Mektupları* ve *Marallarım* silsile yazılarına dâhil olan hikâyeleri okuyucular tarafından ilgiyle okunmuştur. *Mozalan Bey'in Seyahatnamesi* de onun rağbet gören yazıları arasında yer alır. Edip, daha sonra *Molla Nasreddin Haqqında Hatıratım* adlı kitabında, gerek Molla Nasreddin dergisini, gerekse dergide birlikte çalıştığı arkadaşlarını ihtiramla yâd etmiştir (Mir Celal- Hüseyinov 2008: 71). Hatıralarında derginin yayınlanması sırasında çekilen zorlukları ve gerici çevrelerin önyargılı tutumlarını açıkça dile getirmiştir. Molla Nasreddin'e düşmanca bir tutum sergileyen kimi cahil din adamları, derginin Müslümanlar tarafından kesinlikle okunmamasını, maşa ile tutularak tuvalete atılmasını istemişlerdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bu barədə öz xatirələrində yazır: "Mollalar jurnalı yazanları və oxuyanları təkfir edib deyirdilər, bu jurnal gərək bir

müslmanın evinə girməsin, onu nəinki oxumaq, ələ belə almaq haramdır. Onu maşa ilə alıb ayaqyoluna atmalıdır" (Aşırılı, 2009: 84).

Hakverdiyev, yenilik adına toplumun yozlaşdırılmasına, sadece paraya değer verilmesine, sözde aydınların tembelligine, kimi insanların çıkarıcılığına şiddetle karşı çıkar. İnsanların mensubu olduğu vatan ve millete hainlik yapmasını kabul etmeyeceğini vurgular. Realist yaklaşımlarını eserlerinde açıkça ortaya koyan Hakverdiyev, Mirza Elekber Sabir (1862-1911), Ali Nazmi (1878-1946), Aligulu Gamküsar (1880-1919), Memmed Said Ordubadi (1872-1950), Mirza Ali Mö'cüz (1873-1934), Firidunbey Köçerli (1863-1920, Ömer Faik Numanzade (1872-1937) gibi isimlerle birlikte Molla Nasreddin edebi mektebinin en önemli temsilcisidir (Mir Celal- Hüseyinov, 2008: 148).

Molla Nasreddin'de, Celil Memmedguluzade, Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Mirza Aliekber Sabir ve Ali Nazmi gibi öncü şahsiyetlerin başını çektiği edebiyatçılar kadının toplumdan dışlanmışlığını, kadın hak ve özgürlüklerini işleyen felyeton, hikâye ve şiirler yazmış, böylece halkı bilinçlendirmişlerdir. "Anam Bacım", "Dağarcıg", "Dört Yüz Gız", "Ganlı Facie", "Gız Terbiyesi", "Filosoflar", "Hanımlara", "Mırt Mırt", "Molla Cefergulu", "Nişanlı Bir Gız", "Övret Meselesi" gibi felyetonlar vasıtasıyla Celil Memmedguluzade'nin öncülük ettiği kadın sorunlarını diğer Molla Nasreddinciler de uzun uzadıya ele almışlardır (Morkoç, 2016: 99-109).

Azerbaycan'da 20. yüzyılın başlarında kadın hakları, kadın özgürlüğü ve kadının örtünmesi meselelerindeki tartışmalarda Molla Nasreddin ilerici yayın organlarından. O dönemde dergi, kadın hak ve özgürlüklerinin en keskin taraftarı ve savunucusu olarak görülmekteydi. Dergi, kızların eğitim sorunlarına eğilmeyi temel amaç olarak görüyor, küçük kızların yaşlı erkeklerle evlendirilmesine karşı çıkıyordu. Erkeklerin çok eşliliğini reddediyor, muta nikâhının ahlaksızlık olduğunu beyan ediyordu. Kadın esaretini ciddi bir mesele olarak ele alan dergi, kadın hukuksuzluğunu düzeltmenin ancak halkı bilinçlendirmekle gerçekleşeceğini vurguluyordu. Molla Nasreddin edebi mektebinin önemli üyelerinden olan Hakverdiyev'in dergide yayımladığı ürünler o dönemde halkı eğitmek için dikkate değer içerik taşımaktaydı.

Hayat (1905) gazetesinde de eserleri yayımlanan edibin *Gemer'in Şahitliği ve Ata ve Oğul* isimli hikâyeleri realist hayat sahneleri taşımaları bakımından önem arz etmektedir. Başarılı eserleriyle tanınan Hakverdiyev, hem halkı cehaletten kurtarmak isteyen bir öğretmen, hem basın emekçisi, hem de tiyatro yazarı olmak üzere üç kimliği aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. *Hortdanın Cehennem Mektubları* adlı eserinde yoksul köylülerin ağır geçim şartlarını, halkı sömüren sermaye sahiplerinin istismarlarını göz önünde canlandırılabilen tablolar halinde tasvir etmiştir.

Abdurrahim Bey Hakverdiyev'le birlikte Molla Nasreddin edebi mektebi üyelerinin büyük kısmı, kız çocuklarının mutlaka eğitilmesi gerektiğini sürekli dile getirmiş, küçük kızların yaşlı erkeklerle zorla evlendirilmesine tepki göstermiştir. Dergide çok eşliliği ve "muta" adlı geçici nikâhı reddeden yazıların yanı sıra, kadın hak ve özgürlüklerini savunan çok sayıda haber ve yazı da yayımlanmıştır (Morkoç, 2016: 99-109).

Molla Nasreddin edebi mektebi üyeleri Azerbaycan toplumundaki kadınların konumu üzerinde ısrarla durmuştur. Hakverdiyev'in eserleri aracılığıyla kadın hak ve özgürlüklerini yalnızca Azerbaycan toplumu için değil, tüm İslam dünyasının kadınlarını göz önünde bulundurarak ele aldığı görülür.

Dergide kadının toplumdan dışlanıp eve hapsedilmesi, kendisini ifade edememesi önemli mesele olarak dile getirilir. Dergi yazarları tarafından küçük kız çocuklarının zorla evlendirilmesi sert ifadelerle eleştirilir. Dergide eğitimsiz annelerin yetiştirdiği bireylerin cahillikten kurtulamayacağı belirtilir. Kadına hak ettiği değeri vermediği için kısır döngü içinde kalan Azerbaycan toplumunun beklenen ilerlemeyi gösteremeyeceği vurgulanır. (Adıgüzel, 2007: 13). Abdurrahim Bey Hakverdiyev, gerek tiyatro eserlerinde, gerekse hikâyelerinde yer alan erkek menfi karakterlerin hanımlarının çektiği ıstırap ve feryatları tasvir eder. Böylece kötü erkeklerin eşlerinin de hayatını mahvettiğini gözler önüne serer.

3. HAKVERDİYEV'İN TİYATROCU KİMLİĞİ VE TİYATRO ESERLERİNDEKİ TOPLUMSAL ELEŞTİRİLER

Realist yaklaşımlarıyla dikkat çeken Hakverdiyev, halkı toplum gerçekleri konusunda bilinçlendirmenin tiyatro aracılığıyla yapılabileceği görüşündedir. Mirza Fethali Ahundzade'yi kendine örnek alan edip, Petersburg'daki öğrencilik yılları sırasında Shakespeare (1564-1616) ve Ostrovskiy (1904-1936) gibi klasikleri derinlemesine inceleme fırsatı bulmuştur. Sonradan kendisine ün kazandıracak *Dağılan Tifag* (1896), *Behtsiz Cavan* (1900), *Peri Cadu* (1901) adlı dram eserlerini kaleme almıştır. Muhtevaları bakımından birbirini tamamlayan bu eserler Hakverdiyev'in tiyatro sahasındaki gelişme çizgisini göstermesi bakımından

önemlidir. Söz edilen üç eserde de yazar halkı sömüren sermaye sahiplerini, yıkılmaya yüz tutmuş ağalık müessesini realist yaklaşımla irdeleyip tenkit etmektedir.

Müellifin tiyatro eserlerinin adları şu şekilde sıralanabilir: *Yeyersen Gaz Etini Görersen Lezzetini*, *Dağılan Tifag*, *Behtsiz Cavan*, *Peri Cadu*, *Millet Dostları*, *Ağa Mehemed Şah Gacar*, *Kimdir Mügessir*, *ac Herifler*, *Heyalat*, *Gırmızı Garı*, *Pağşahın Mehebbeti*, *Edalet Gapıları*, *Ağac Kölgesinde*, *Goca Tarzen*, *Vaveyla*, *Gehne Gugbanı*, *Köhne Dudman*, *Baba Yurdunda*, *Meşedi Gulam Giraet Öyrenir*, *Gadınlar Bayramı*, *Kamran*, *Sağsağan*, *Yoldaş Koroğlu*, *Çoh Gözel*, *Daşçı*.

Yazarın ilk kalem tecrübesi olarak değerlendirilen *Yeyersen Gaz Etini Görersen Lezzetini* piyesinin konusu ticaret hayatından alınmıştır. Komedide ailede felakete sebep olan kadınların şeref ve hukukunu ayaklar altına alan erkeklerin çok eşliliği meselesi keskin ifadelerle tenkit edilir (Memmedov, 2005: 9).

Dağılan Tifag'da okuyucunun karşısına dikkat çeken karakter olarak Necef Bey çıkar. Sermaye sahiplerinin olumsuz örneği olarak sunulan Necef Bey; zevk ve sefa içinde yaşayan, kumar düşkün, kibirli bir insandır. Geleceği düşünmeyip gününü gün eden, gairesiz insanlara örnektir.

Müellif, o dönemde artık devrini kapatmak üzere olan büyük toprak sahibi beylerin facialı hayatını realist bakış açısıyla tasvir edebilmiştir. Hakverdiyev, *Dağılan Tifag*'da okuyucunun karşısına trajik bir kahraman olarak çıkardığı ve güçlü gösterdiği Necef Bey'i karmaşık ve dengesiz psikolojiye sahip bir karakter olarak tasvir eder (Hesenova, 2010: 16).

Günlerini ataletle ve boş işlerle geçiren Necef Bey, bir süre sonra toplumda itibarını kaybetmeye başlar. Gerek aile efradı, gerekse yanında çalışanlar ona ehemmiyet vermemektedir. İşleri ve ödemeler dengesi gün geçtikçe bozulmakta, gelir kaynağı kesilmektedir. Yakınları ondan gittikçe uzaklaşırken, önceden adam yerine dahi koymadığı Meşedi Cafer bile ona borç vermeyi reddeder olmuştur. Bu sıkıntılı ortamda Necef Bey'in oğlu yaptığı bir ahlaksızlık sebebiyle öldürülür. Eşi Sona Hanım'ın feryatları ve üzüntüsü bir türlü son bulmamaktadır. Necef Bey'in hata ve yanlış uygulamaları büyük bir aileyi mahvetmiştir.

Eserde Necef Bey'in hanımına karşı kaba davranışları ayrıntılı biçimde tasvir edilmiş olmasa da Sona Hanım'ın şikâyetlerinden ve kocasının ona saygısız ve amirane bir eda ile davranmasından biz bu hanımın kadın haklarından mahrum bırakıldığını anlıyoruz. Dolayısıyla Necef Bey'in hepsi birbirinden kötü olan hatalarından biri de eşine değer vermemesi, kadın haklarına riayet etmemesidir.

Əsərdə Nəcəf bəyin arvadına qarşı kobudluğu nəzərə çarpmasa da, Sona xanımın şikayətlərindən və ərinin onunla amirane münasibətindən biz bu qadının hüquqsuz vəziyyətini anlayırıq (Hesenova, 2010: 16).

Hakverdiyev, Necef Bey'in sermaye sahibi olduğu için değil, kötü bir zengin olduğu için faciaya uğradığını okuyucuya sezdirmek ister. İlk zamanlarda yüksek miktarda birikimi olan Necef Bey, tutumlu davranmayı parasını düşünceşizce harcamıştır. Kumar ve alkole hastalık derecesindeki bağımlılığı, zor günler için para ayırmayı düşünmemesi onun kötü sonunu hazırlamıştır. Yazar, Necef Bey'in kişiliğinde sermaye sahibi zenginlerin hata ve kusurlarını okuyucunun gözünde canlandırmak istemiştir.

Hakverdiyev, *Dağılan Tifag* faciasının asli şahıslarından olan Sona Hanım'ın simasında yalnızca zengin bey hanımlarının değil, feodal ataerkil toplumda hak ve özgürlüklerden tamamen mahrum bırakılan kadınların genelleştirilmiş suretini ortaya sermiştir. Sona Hanım *Dağılan Tifag* piyesinin en yetkin ve en olumlu kişisidir. Yazar, gerçekte kendi hümanist düşüncelerini ve güçlü insancıl eğilimlerini Sona Hanım vasıtasıyla okuyucuya aktarmıştır. Eserde basit haklardan mahrum bırakılan Sona Hanım'ın en büyük arzusu düşüncelerini özgürce söyleyebileceği günlere ulaşmaktır (Memmedov, 2005: 9).

Bahtsız Cavan'da zengin bir aileye mensup olmakla birlikte hayat gerçeklerini idrak etmiş aydın bir genç olan Ferhat tasvir edilir. O, büyük aksaklıklar gördüğü eski köy hayatında köklü değişiklikler yapılması görüşündedir. Bu amaçla türlü girişimlerde bulunmuştur. Genç Ferhat, yalnızca iyi bir eğitimci ve çağdaş hayat ideologu değil, aynı zamanda sağlam bir halkçıdır. Halkı sömürmeye çalışan sermaye sahipleriyle sürekli bir mücadele halinde olan Ferhat, tipik bir "kötü zengin" olan amcasıyla da fikirleri sebebiyle ters düşmektedir. Zengin-fakir, köylü-şehirli ayrımını reddeden genç, toplumda bütün bireylerin eşit haklara sahip olmasını talep etmektedir.

Hikâyede olumsuz nitelikleriyle tasvir edilen amca Hacı Samet Ağa, halkçı tavrını gördükten sonra, okulun Ferhat'ın fikirlerini değiştirdiğini düşünmektedir. Yeğenini eşitlikçi fikirlerinin müsebbibi olarak gördüğü okuldan uzaklaştırmak ister. Bunun için türlü oyunlar kurgulamaya girişir. Emrivaki ile Ferhat'ı bir kızla nişanlar. Böylece onu büyük ideallerinden güya uzaklaştırabilecektir. Yazar, eserde Ferhat'ı kolay pes eden,

ideallerinden uzaklaşan ve mücadelecilik kimliğini terk eden bir genç olarak tasvir etmiştir. Böylece toplumdaki diğer gençlerin bu şekilde davranmaması gerektiğini ibretli bir hikâye ile salık vermektedir. Buna rağmen Hakverdiyev yine de köye ve köylülere yenilikler getirme idealindeki Ferhat'ı okuyucu gözünde olumlu bir konumda tutmaya çalışır. Amcasının zorlamasıyla evlenmek mecburiyetinde kalan, halkçı ve eşitlikçi ideallerinden uzaklaşan Ferhat vicdan azabı çekmektedir. Pişman olmuş, hayıflanmaya başlamıştır. Psikolojisi bozulan genç, bunun neticesinde intiharı düşünecektir.

Şehirde aldığı eğitimi yarıda bırakıp köy ve köylülerin sorunlarını çözmeye çalışan Ferhat, toplumun aydınlatılıp eğitilmesini en büyük ideal olarak görmektedir. Toplumda yenilikçilik, halkçılık ve eğitimin gerekliliği fikirlerini öne çıkarmayı arzulayan Ferhat, ne yazık ki bunu nasıl yapacağını bilemez.

Azerbaycan edebiyat dünyasında olumlu ve olumsuz nitelikleriyle epeyce tartışma konusu olan *Peri Cadu* piyesi için Abdurrahim Bey, bu eserini Alman dramaturgu Gerhard Hauptman (1862-1946)'ın Azerbaycan Türkçesine *Qerq Olmuş Can* adıyla çevrilen dramının etkisiyle yazdığını beyan etmiştir (Rehimli, 2005: 46-49).

Sahne sanatları yönünden başarılı bir eser olan *Peri Cadu* piyesinde Hakverdiyev, önceki eserlerinde çokça kullandığı emek-sermaye mücadelesinin ilk kez dışına çıkar. Piyeste insani duygulara ve insan psikolojisine ağırlık vermiş, kullandığı semboller aracılığıyla keskin toplumsal eleştiriler yapmıştır. Sembollere sıkça başvurulmuş bu eserde insanların benliğindeki iç çatışma tasvir edilmektedir. Bahtsız Cavan'da dış düşmanla savaş tasvir edilirken, *Peri Cadu*'da ise iç düşman olarak nitelendirilen kişinin beynindeki şeytani duygularla mücadele anlatılmaktadır.

Rusya'da 20. yüzyıl başlarında sembolizmin yaygınlık kazandığı, pek çok edibin sembolik eserler kaleme aldığı veya eserlerinde sembolik unsurlar kullandığı bilinmektedir. Sembolizmin doğu toplumlarının ruhuna uygun olduğunu düşünen Hakverdiyev, gerek *Peri Cadu*, gerekse *Aydın Şahidliyi* adlı eserlerinde sembolik unsurlara çokça başvurmuştur. O, sembolizmi toplumsal eleştirilerde mecaz olarak kullanmayı tercih etmiştir.

Peri Cadu piyesinde okuyuculara "her insan yapıp ettikleriyle kendi mukadderatını belirler" fikri kabul ettirmeye çalışılmıştır. Abdurrahim Bey'e göre "insan talihini başka yerlerde değil, bizzat kendi içinde aramalıdır". Yalnızca kendi nefsinin peşinden koşan, hayata ciddiyetle sarılmayan kişiler türlü belalara uğrayabilir. Bu sebeple her insan nefesine hâkim olmak zorundadır. Felsefi yönü ağır basan *Peri Cadu* piyesi ilk yayımlandığı günden beri türlü tartışmalarla anılmaktadır. Edebiyat dünyasında gerek okuyucular ve gerekse edebiyat eleştirmenleri birbirine tamamen zıt yorum ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Tarihi içeriği ile dikkat çeken *Ağa Mehmed Şah Gacar* (1907) adlı eserde Hakverdiyev, İran şahının Kafkasya'ya saldırısını, burayı yakıp yıkmasını ve neticede uğradığı kötü akıbeti anlatır. Edip İran şahının karakter yapısını tasvir etmekle birlikte, Kafkasya'daki halka karşı gaddarca muamelesini, yaptığı acımasızca kıyımları başarılı biçimde dile getirir.

Yazar, *Köhne Dudman* (1927) adlı hacimli eserinin yanı sıra, daha küçük hacimli tiyatro eserleri de kaleme almıştır. *Millet Dostları* (1905), *Ac Herifler* (1911), *Heyalat* (1911), *Edalet Gapıları* (1926), *Vaveyla* (1926), *Gadınlar Bayramı* (1928), *Yoldaş Koroğlu* (1932) bunlar arasında sayılabilir.

Bu eserler Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ardından edibin değişen dünya görüşünü aks ettiren örneklerdir. Yeni toplumda hak ettiği yer almaya hazırlanan Azerbaycan köylüsünün hayatını tasvir eden bu eserler, halkın düşünce yapısında ortaya çıkan değişiklikleri vermeye çalışır. İki perdelik *Ağaç Gölgesinde* piyesinde Hakverdiyev, öğretmen Mirze Kerim'in şahsında Azerbaycan toplumunu yeniliğe ve mücadeleye çağırarak aydın bir karakter oluşturmuştur. Piyeste halka türlü zulümler yapan, fakirlere eziyet çektiren Mustafa Bey'e karşı halkın gaflet uykusundan uyanıp aydınlanması için var gücüyle çalışan bir öğretmen Mirze Kerim vardır. Eser halkın zafer kazanmasıyla son bulur (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007: 70).

Toprak ağalığı sisteminin yıkılmasını konu alan *Köhne Dudman* piyesi iki bölümden oluşur. İlk bölümde Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan önceki bir köy halkının hayatı anlatılır. Köyde birbirinden tamamen farklı iki hayat vardır. Perviz ve Rehim hanlar halkı sömüren hâkim tabakanın temsilcisidirler. Allahgulu, Bedel, Reşid, Eldar adlı şahıslar ise mağdur ve mazlum köy halkını temsil eder. Hanların baskı ve zulmünden bıkan Bedel ve arkadaşları dağa çıkarak silahlı mücadeleye girişirler. Silah taşısalar da halkı soymayan bu insanlar, bilakis muhtaçlara yardım eli uzatırlar. Perviz Han tarafından babası öldürülen ve kız kardeşi hareme cariye olarak kapatılan Bedel, şahsi intikam için değil, yoksul halkın kurtuluşu için mücadele verir (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007: 70-71).

4. HAKVERDİYEV'İN HİKAYECİ KİMLİĞİ VE HİKAYELERİNDEKİ TOPLUMSAL ELEŞTİRİLER

Azerbaycan'da yapı ve içerik bakımından batılı anlamdaki hikâyeciliğin 19. Yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazandığı söylenebilir. Çağdaş hikâye olarak nitelendirilebileceğimiz bu türe uygun ilk eser veren edip İsmail Bey Gutgaşını (1806 veya 1809-1869) olur. Her ne kadar Fransızca yazılmış olsa da onun *Reşit Bey ve Saadet Hanım* adlı eseri Azerbaycan'da kimi edebiyatçılar tarafından batılı anlamda ilk hikâye kabul edilir (Savaşkan, 2013: 181-200). Esasen Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878)'nin *Aldanmış Kevakib* eseri de bu sahadaki kilometre taşlarından biridir. Eserde İran'daki toplum hayatı ve saray entrikaları anlatılmış olsa da üslup hususiyetleri sebebiyle bu dönemdeki realist hikâyelerin başında gelir.

Azerbaycan'da ilk batılı hikâye örnekleri, eski hikâye geleneğinin kimi hususiyetlerini bünyesinde barındırmaktaydı. Henüz Avrupa'daki realist hikâyeler kadar işlenmiş ve olgunlaşmış değildi. Bu yeni türün 20. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatında ilk başarılı temsilcileri olarak Abdurrahim Bey Hakverdiyev'le birlikte Celil Memmedguluzade (1866-1932), ve Süleyman Sami Ahundov (1875-1939)'u anmak gerekir. Bu edipler batılı hikâyeyi çağdaş nesrin temel türü kabul ederek Azerbaycan sahasında o dönemde en gelişmiş örneklerini vermişlerdir. Başta Hakverdiyev olmak üzere diğer yazarlar, kaleme aldıkları hikâye örneklerinde önceden aşına oldukları şifahi edebiyat ve halk edebiyatı unsurlarını kullandıkları gibi Rus edebiyatından da yararlanmışlardır (Mir Celal- Hüseyinov, 2008: 223).

Bu dönemde Azerbaycan ve Kafkasya'da realist hikâyeler okuyucular tarafından ilgi ve rağbetle karşılanmaktaydı. Matbaacılık ve basın hayatı henüz istenilen seviyede olmadığından hacimli eserlerin basılmasında büyük zorluklar vardı. Oysa daha az yer tutan hikâyelerin gazetede yayımlanması veya küçük kitap şeklinde basılması daha kolaydı. Bu dönemde ürün veren hikâyecilerin büyük kısmı mevzularını çağdaş hayat meselelerinden seçiyor, eski-yeni hayat mukayesesi yapıyor ve eski dönemin olumsuzluklarını işliyorlardı. Eskiden beri dini, efsanevi hikâyelere alışmış, masalsı unsurlardan hoşlanan halkı realist hikâyeye ısındırıp alıştıran yazarların başında Abdurrahim Bey Hakverdiyev geliyordu.

Abdurrahim Bey'in yazı hayatının ikinci devresi Molla Nasreddin (1906) mizahi dergisine katılmasıyla başlar. Dergi etrafında toplanan diğer ediplerle birlikte güçlü bir realist grup oluşturulmuştur. Bu dönemdeki eserlerinde Hakverdiyev, yeni toplum düzeni, özgürlük, halkçılık, sadelik, çağdaşlık gibi önemli meseleleri realist bakış açısıyla işlemiştir. Molla Nasreddin'de faal görev üstlendiği bu devrede bilhassa küçük hikâyeleriyle ünlenmiş, edebiyat dünyasında hikâyeci kimliğiyle de hürmet görmüştür.

Müellifin hikâyeleri şu şekilde sıralanabilir: *Ata ve Oğul*, *Ayın Şahidliyi*, *Hortdanın Cehennem Mektubları*, *Mozalanbeyin Seyahatnamesi*, *Bomba*, *Marallarım*, *Şeyh Şeban*, *Hemşeri Pasportu*, *Röya*, *Mirze Sefer*, *Keçmiş Günler*, *Uca Dağ Başında*, *Seyidler Ocağı*, *Gendil*, *Çeşmek*, *Hagg Mövcud*, *İt Oyunu*, *Diş Ağrısı*, *Goca Tarzen*, *Kapitalizmle Mübarize*, *Gaban*, *Söhbət*, *Musibet*, *Ovçu Gasım*, *Gisas*, *Pristav ve Ogru*, *İane*, *Yeni Tebabet*, *Sarı Toyug*, *Koroğlu*.

Hakverdiyev'i diğer yazarlara göre önce çıkaran hususiyet, toplumun gerçek hayatını canlı tablolar halinde ustaca tasvir etmesidir. O halkın bilgisizliğini, maruz kaldığı sıkıntıları velhasıl Azerbaycan toplumunun türlü problemlerini ele alır. Eski hayat ıve eski toplumsal ilişkileri keskin ifadelerle tenkit eder. Başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya, Ortadoğu ve nihayet tüm İslam âleminde gördüğü, cehalet, istismar ve adaletsizlikleri mizahi bir dille eleştirir. O dönemdeki kimi köylü ve esnafın cahilliklerini tabii anlatımla tasvir eder. Dönemi karakterize eden hikâyelerinde farklı şahısları başarılı biçimde gözler önüne serdiği görülür. İşte uzun uzadıya anlattığı bu birbirinden farklı şahıslara sembolik mahiyette olmak üzere "marallar" lakabını vermiştir. Onun marallar dedikleri, toplumda olumsuz tutum ve davranışlarıyla önce çıkan kötü şahıslardır.

Her yer benim marallarım doludur. Gözel marallarım, göyçek marallarım... Hacı marallarım, Kerbelayı marallarım, meşedi marallarım, molla, rövzehan, bey-han marallarım, Keçel marallarım, gotur, bitli marallarım. Başları gapazlı, üzleri tüpürceklî marallarım (Mir Celal- Hüseyinov, 2008: 224).

Hakverdiyev, nitelikleri tek tek sayılan bu olumsuz insanları zararlı haşerat olarak görmektedir. Daha sonra kaleme aldığı *Tenbihü'l Gafilin*'de bu menfi şahsiyetleri daha ayrıntılı biçimde tasvir eder. Ağa Bağır Meclisiler, Fazil-i Derbendiler, toprağını satan padişahlar, yalancı hâkimler, Topal Seyidler, özkürek pirleri, mütrüb defterleri bunlar arasındadır.

Abdürrahim Bey, hikâyelerinde gerçeklerin ortaya çıkmasına vesile olan, toplumdaki hayati hadiseleri korkusuzca dile getiren, gerek kendisinin, gerekse Azerbaycan halkının türlü noksanlarını objektif biçimde

değerlendirebilen, eleştiriden korkmayan ediplerden biridir. Zira onun en belirgin özelliği eleştirel gerçekçi olmasıdır (Paşayeva, 2012: 19).

Abdürrahim Bey Hakverdiyev'in *Hortdanın Cehennem Mektupları* adlı eseri Rus edebiyatında povest olarak adlandırılan uzun bir hikâyedir. Zengin bir içeriğe ve karmaşık kompozisyon yapısına sahip bu hikâyeye, gerek mazmun ve gerekse şekil yönünden edibin diğer nesir örneklerine göre farklılıklar arz eder.

Hortdanın Cehennem Mektupları o dönem Azerbaycan'da kolayca dile getirilemeyen fikirleri barındırması yönünden epeyce zengindir. Verilmek istenen esas fikir, halkın gelişip ilerlemesine engel olan tutucu çevrelerin tenkididir. Bununla birlikte, yazar, zaman zaman Azerbaycan halkını rahatsız eden farklı siyasi ve toplumsal sorunlara da dikkat çekmiştir.

Abdürrahim Bey, eleştirmek istediği şahıslar için cehennemi bir mekân olarak seçmiştir. Cehalet, derebeylik ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü kaotik haldeki feodal ataerkil muhit, adeta bir cehennem olarak görülmektedir. Gerek dünya edebiyatının öncü deneyimleri, gerekse Molla Nasreddin edebi mektebi Hakverdiyev'e kendi devrinin toplumsal haksızlıklarını ortaya koymak, ülke genelindeki toplumsal ve medeni geriliği eleştirip ifşa etmek, halkı aydınlatma düşüncesini ortaya koymak için ustaca kurgulanmış orijinal ve ilginç edebi tür vermiştir. Cehennemde var olduğuna inanılan Veyl kuyusuna hainler, çıkarıcı devlet memurları, yöneticiler, polisler, hatta Osmanlı Sultanı Abdülhamit sanal olarak atılmış, bu şahıslar keskin bir mizahi dille tenkit edilmiştir (Paşayeva, 2012: 16-17).

Yazıcı cəhənnəmi tənqid etmək istədiyi surətlər üçün bir məkan seçmişdir. Cəhalət, dərabəyilik, hərc-mərclik, haqsızlıq burulğanında boğulan feodal patri-arxal mühit ilə cəhənnəm bir növ müqayisə olunmuş-dur. Dünya ədəbiyyatının qabaqcıl təcrübəsi və «Mol-la Nəsrəddin» ədəbi məktəbi Ə. Haqverdiyevə öz dövrünün ictimai haqsızlıqlarını açıb göstərmək, ümumi sosial-mədəni geriliyi tənqid və ifşa etmək, işıqlı oyanış ideyalarını təbliğ etmək üçün yaxşı düşünülmüş, orijinal, maraqlı ədəbi-bədii forma vermişdir. Cəhənnəmdəki Veyl quyusuna düşən xainlər, Dəstu-rov kimi mənfəətpərəst dövlət məmurları, Vinokurov kimi naçalniklər, habelə yüzbaşılar, qorodovoylar, hətta Türkiyə sultanı Əbdülhəmid belə, bir növ sözgə-lişi olaraq kəskin satiranın hədəfinə çevrilərək eyni məkana yerləşdirilib.

Yazar *Hortdan*'in *Cehennem Mektupları*'nda daha önce dünyada yaşamış, ardından vefat etmiş büyüklerin öte âlemdeki kötü durumunu subjektif ifadelerle tasvir eder. Dehşetli âlem olarak vasıflandırılan o hayatı kitap aracılığıyla idrak eden okuyucu kendini cahil bırakan atalarına öfkelenmektedir. Yazara göre, insanlar eski toplum düzeninin kötü bir mirası olan bu hayattan kurtarılmalıdır. Bunun için halkı uyarmak, gaflet uykusundan uyandırmak ve bilinçlendirmek gereklidir. Toplumu oluşturan tüm fertler, eski toplum düzeninden ve onun menfi kalıntılarından bir an önce kurtulmalı, bunun için yoğun mücadeleye girişmelidir. Yazara göre topluma zararlı gelenek ve görenekler, batıl inançlar ve dini fanatizm mutlaka terk edilmelidir.

Abdürrahim Bey'in eserlerinde eski toplumu oluşturan şahsiyetleri dikkatli bir gözle analiz ederek okuyucuya sunduğunu görmekteyiz. Yazar karakterden ziyade tip olarak nitelendirilebilecek bu şahsiyetleri başlıca üç grup halinde vermiştir.

İlki Hacı Mirza Ahmet Ağa ve Fazil-i Derbendi'nin şahsında verilen olumsuz insanlar grubudur. Çıkarıcı ve zalim oluşlarıyla dikkat çeken bu tiplere edip eleştiri oklarını yöneltmiştir. Öyle ki bu tipler din, kanun, adalet kavramlarının arkasına gizlenerek hile yapan ve cinayet işleyen kişilerdir.

İkinci grupta yer alanlar daha çok emekçi ve mazlumlardır. Bu tiplere örnek olarak Fermen ve Gövhertac (*Odabaşı'nın Hikâyesi*), Ekber (*Ata ve Oğul*), Gülsüm Nene (*Şeyh Şe'ban*) gösterilebilir. Hikâyelerde tasvir edilenler iftiraya uğramış, mağdur edilmiş, aldatılmış velhasıl her türlü haksızlığa maruz kalmış insanlardır. Bunlar temiz ve sağlam kişilikli, yalan ve hile bilmeyen, tüm olumsuzluklara rağmen yaşamaya çalışan insanlardır.

Örnek olarak Hakverdiyev'in *Ata və Oğul* (1906) hikâyesi milli Müslüman toplumunun temel ilkelerini ortaya koyan ibretli bir eserdir. Eserde verilmek istenen düşünce şu şekilde söylenebilir: Müslüman insan dininin gereklerini layıkıyla yerine getirmeli, sabır ve sebatı elden bırakmamalı, gelişme ve yeniliklere açık olmalı, iyilik yapmaktan vazgeçmemelidir. Bunlara yerine getiren bir Müslüman hem bu dünyada, hem öte âlemde bahtiyar olacaktır.

20. Yüzyıl başlarındaki Azerbaycan toplum hayatının bir tarihçesinin verildiği *Mirze Sefer* hikâyesinde Türk insanının karakteri öne çıkarılır. Hikâyede verilmek istenen esas fikir, Azerbaycan Türklerinin mert ve temiz

ahlaklı oluşudur. Yazar, Azerbaycan insanının hayata geniş pencereden bakması ve çocuk terbiyesinde milli değerleri öne çıkarması gerektiği belirtir.

Ayn Şahidliyi adlı hikâyede Hakverdiyev, kendi kişisel düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. Azerbaycan toplumunda cahillik, eğitimsizlik, batıl inançlar, kadın hukuksuzluğu gibi menfi durumlar vardır. Yazar bunları gördükçe bir aydın olarak çok üzülmemekte, öyle ki dilsiz olup suskun kalmayı arzulamaktadır. Hakverdiyev, metnin içinde gökyüzündeki ayı konuşturur. Ay, insanların gece göğe baktığını ve yüzünde lekeye benzer karanlık noktalar gördüğünü söyler. O insanlar gördükleri kara lekeler yüzünden ayı suçlamaya kalkarlar. Oysa aya göre o lekeler kendi âhının dumanıdır. Zira ay, Müslüman toplumunun diğer milletlerden geri kaldığını görerek hayıflanmakta âh ü figân etmektedir.

Üçüncü grupta yer alanlar ise milli ve manevi yönü kuvvetli, geçmiş ve geleceğe sıkı bağlı, güçlü iradeli insanlardır. Bu grupta yer alanlar ne ilk gruptaki gibi çıkarıcı ve hilekâr, ne de ikinci gruptaki gibi aciz ve edilgen değillerdir.

Hakverdiyev'in tüm hikâyeleri dikkatli bir gözle incelendiğinde bunların çağdaş konularda yazılmış, toplumsal ve siyasi eleştiriler taşıyan, halkın yaşayış tarzına uygun, olumlu gelenek ve görenekleri öne çıkaran örnekler olduğu görülür. Abdürrahim Bey de Celil Memmedguluzade gibi hikâye türüne özel bir önem vermiş, güzel ve başarılı eserler ortaya koymuştur. Hikâyecilikte bazı hususiyetleriyle Anton Çehov'u hatırlatan edip, insan hayatındaki sıradan olayları estetik düşünce süzgecinden geçirerek ilgi çekici bir söyleyişle dile getirmiştir (Mir Celal- Hüseyinov, 2008: 224).

5. SONUÇ

Molla Nasreddin edebi mektebinin önemli temsilcilerinden olan Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Azerbaycan edebiyatının ünlü tiyatro yazarlarından ve hikâyecilerindendir. 19. Yüzyılın son yıllarında eserleriyle edebiyat dünyasına adım atan edip, mazmun yönünden güçlü tiyatro eserleri ve yoğun içerikli satirik hikâyeleriyle tanınır. 20. Yüzyıl başlarında Azerbaycan realist ve demokratik edebiyatının güçlü simalarındandır. Gerek tiyatro eserlerinde, gerekse hikâyelerinde eleştirel gerçekçiliğin (tenkidî realizm) olgun örneklerini vermiş, kaleme aldığı eserlere Azerbaycan toplumunu başarılı biçimde aksettirmiştir. Bilhassa yenilikçi fikirleri halka ulaştırmanın en etkili yolunun sahne sanatları olduğu görüşünden yola çıkarak tiyatro eserleri de yazmıştır

Molla Nasreddin dergisinin yazı kadrosuna dâhil olduktan sonra hikâye yazmaya ağırlık veren ve kısa sürede derginin güçlü kalemlerinden biri haline gelen Hakverdiyev, "Hortdan", "Ceyrani", "Mozalan Bey", "Hekimi Nuni Segir", "Lağlağ", "Süpürgesaggal" imzalarını kullanmıştır. Molla Nasreddin edebi mektebi üyelerinin büyük kısmı ile birlikte Hakverdiyev de kız çocuklarının mutlaka eğitilmesi gerektiğini söyleyerek küçük kızların yaşlı erkeklerle zorla evlendirilmesine tepki göstermiştir. Yazarın kadın hak ve özgürlüklerini savunan çok sayıda eser ve makaleleri bulunmaktadır.

Hakverdiyev'in nesir eserlerinde realist unsurları yoğun ve başarılı biçimde kullandığı görülür. O, realizmin temel ilkelerinden olan toplumsal gerçeklere uygunluğu hemen bütün eserlerinde hem takdim, hem de tasvir edebilmiştir. Eserlerinde Müslüman kişileri de somut ve gerçekçi nitelikleriyle ele almıştır.

Hakverdiyev'i diğer yazarlardan farklı kılan nitelik, toplum hayatını canlı tablolar halinde tasvir etmesidir. O Azerbaycan toplumunun türlü problemlerini ele alarak çözüm yolları önermiştir. Ülkedeki köhne hayatı ve eski toplumsal ilişkileri keskin ifadelerle tenkit etmiştir. Azerbaycan, Kafkasya, Ortadoğu ve genel olarak tüm İslam coğrafyasında gördüğü, cehalet, istismar ve adaletsizlikleri mizahi üslupla eleştirmekten geri durmamıştır. Hakverdiyev'in, başta tiyatro eserleri ve hikâyeleri olmak üzere, hatıra ve gazete yazılarıyla Azerbaycan edebiyatında silinmez izler bırakan bir yazar olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, S. (2007). "Tiflis Edebi Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular", Bilig, 41: 1-21, Ankara.

Aşırılı, A. (2009), Azerbaycan Metbuatı Tarixi, Elm Tehsil. Bakı.

Akpınar, Y. (1994), Azeri Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yay, İstanbul.

Haqverdiyev, E. B. (2014), Seçilmiş Eserleri, Kitap Klubu, Bakı.

Hesenova, M. C. (2010) "E. Haqverdiyev ve Xalqın Milli Özünüderqi", Bakı Üniversitetinin Xeberleri, Hümaniter Elmler Seriyası, No: 2: 2-5.

- Mir Celal- Hüseyinov F. (2008), (haz). Kemal Yavuz-Erol Ülgen), Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyyatı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Memmedov, K. (2005), Ebdürrehim Bey Haqverdiyev Seçilmiş Eserleri 2 Cildde, c. 1, Lider Neşriyat, Bakı.
- Morkoç, A. (2016), “Molla Nasreddin Edebi Mektebi Üyelerinden Ali Nazmi’nin Eserlerinde Tenkit ve Hiciv”, III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyum Kitabı, 1: 99-109.
- Müasir Azerbaycan Edebiyyatı (2007), “Ebdürrahim Bey Hakverdiyev”, Bakı Üniversitesi Neşriyyatı. Bakı.
- Paşayeva, A. (2012), Meni Ne Vede Şuşa’ya Yetirirsen? – Ebdürrehim Bey Hakverdiyev’in “Hortdanın Cehennem Mektupları” Povest Haqqında, Elm ve Tehsil, Bakı.
- Rehimli, İ. (2005), Azerbaycan Teatr Tarixi, Çarşoğlu, Bakı.
- Savaşkan, V. (2013), “Azerbaycan Eğitimcilerinden İsmail Bey Gutgaşanlı ve Avrupa Etkisinde Yazılan İlk Hikâyesi: Reşit Bey ve Saadet Hanım” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 50:181-200.